

#علوم_و_فنون_ادبی_۳

#اختیارات_شاعری

#درس_پنجم

#گروه دبیران ادبیات کشوری

تهیه و تدوین: جهانگیر عظیمی

مردادماه ۹۷

adabiate10 @

چند نکته در باب درس اختیارات شاعری (درس پنجم علوم و فنون ۳)

۱- صفحه ۵۱ (درس پنجم) در بیت : ﴿﴾

به صد جان ارزد آن رغبت که جانان ...

هجای چهارم مصراع اول با حذف همزه تقطیع شده است در صورتی که اگر بدون حذف همزه باشد تقطیع درست است و یک اختیار شاعری از بیت کم می شود زیرا اگر بیته را به گونه ای بخوانیم که کمتر اختیار شاعری بیابد بهتر است

به نظر لزومی ندارد که در این هجا قائل به حذف همزه شویم زیرا مصوت بلند "ا" که قبل از صامت "ن" قرار دارد کوتاه تر از حد معمول امتداد دارد و "جان" یک هجای بلند است

ب | صد | جان | اَر | ز | اِن | اِرِغ | اَبْت | ک | ج | اِن

مفاعیلن ، مفاعیلن ، مفاعی (فعولن)

۲- صفحه ۵۲ در سطر ﴿﴾ "شاعران به ندرت مصوت کوتاه - ... " مصوت - دو بار چاپ شده است

۳- صفحه ۵۳ در تقطیع بیت : ﴿﴾

در دام فتاده آهویی چند ....

در هجای | هو | کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند "و" هجای | هو | باید در بیت نشان هجای کوتاه درست باشد در حالیکه روی هجای کوتاه خط کشیده شده است و نشان هجای بلند باقی مانده است

۴- صفحه ۵۳ در تقطیع بیت : ﴿﴾

پیش کمان ابرویش لابه همی کنم ولی ....

در هجای |رو| نیز نشان هجا بر عکس خط خورده است و مشابه آهویی شده است

@adabiate10

*

مقیّد و پای بند بودن به وزن عروضی، گاه مشکلاتی برای شاعر ایجاد می کند، برای مثال:

○ - ممکن است کلمات محدود گنجانیده در وزن توانایی انتقال پیام شاعر را نداشته باشند

○ - ممکن است لفظ مورد نظر شاعر در وزن شعرش ننگجد

○ - و ...

☆ - وقتی لفظ مورد نظر شاعر در وزن شعرش ننگجد شاعر دو راه بیشتر ندارد:

○ ۱ - صرف نظر کردن از آن لفظ

☞ چون بعضی از الفاظ با توجه به ترکیب هجاهایشان محال است در برخی از اوزان آورده شوند

مانند "سبلان" که هیچ گاه در اوزانی چون مفاعیلن، فاعلاتن، مستفعلن، فعولن یا فاعلن نمی آید زیرا در این ارکان (وزن واژه ها) دو هجای کوتاه متوالی وجود ندارد در حالیکه دو هجای اول و دوم سبلان کوتاه است

○ ۲ - استفاده کردن از اختیارات شاعری

*

@adabiate10

*

☆ - تفاوت عروضی دو کلمه "بچگد" و "بگدر" چیست؟

*

@adabiate10

*

☆ - تفاوت تلفظ " بگشا " در هر یک از بیت های زیر چیست ؟

الف - بگشا بند قبا تا بگشاید دل من

که گشادی که مرا بود ز پهلوی تو بود

ب - بگشا به شیوه نرگس پر خواب مست را

وز رشک ، چشم نرگس رعنا بخواب کن

@adabiate10

عروضیان قدیم اصطلاح " اختیارات شاعری " را به کار نبرده اند و تغییرات مربوط به آن را در مبحث " زحاف " و " علل " بررسی می کرده اند

اصطلاح " اختیارات شاعری " را نخستین بار دکتر خانلری در برابر " Licences poetiques " فرانسوی به کار برد و اختیارات شاعری را نه به شکل امروز بلکه به چهار دسته زیر تقسیم نمود

۱ - حذف

۲ - اضافه

۳ - تبدیل

۴ - قلب

☆ - این شیوه بر اساس مطالب و قواعد تقطیع کتاب های سستی تدوین شده و در واقع باز نویسی همان قواعد کهن به زبان علمی بود

adabiate10 @

● - چکیده

○ - اختیارات شاعری (اختیارات عروضی)

● ۱ - اختیارات زبانی (لفظی)

○ ۲ - اختیارات وزنی (درس هشتم)

● ۱ - اختیارات زبانی (لفظی):

□ الف - حذف همزه

□ ب - تغییر کمیت مصوت ها:

○ ۱ - بلند تلفظ کردن مصوت های کوتاه

○ ۲ - کوتاه تلفظ کردن مصوت های بلند

☆ - اختیارات وزنی (درس هشتم)

۱ - بلند بودن هجای پایان مصراع

۲ - آوردن فاعلاتن به جای فعلاتن

۳ - ابدال

۴ - قلب

adabiate10 @

*

○ - اختیارات شاعری (اختیارات عروضی)

☆ - اختیارات شاعری در اصطلاح عروض جدید، به مجموعه تغییراتی گفته می شود که شاعر می تواند در وزن شعر به کار برد بی آنکه وزن از قاعده خارج شود

◆ - یا به تعبیر کتاب درسی (علوم و فنون)

⑤ اختیارات شاعری، بهره مندی شاعر از قابلیت های زبانی و وزنی برای تبدیل ناهمواری، ناهمگونی، ناهم آهنگی و عدم تناسب آوایی در یکسانی و هم نوایی مصراع های یک بیت یا یک شعر است

⑥ اصطلاح "اختیار شاعری" که نخستین بار دکتر خانلری راه تحقیق در آن را گشود، بر اساس مطالب و قواعد تقطیع کتاب های سنتی تدوین شده و در واقع باز نویسی همان قواعد کهن به زبان علمی بود

بعدها، اختیارات شاعری توسط "ابوالحسن نجفی" دنبال شد و پس از او "دکتر متینی، دکتر سپینا، دکتر فشارکی، دکتر شمیسا و دکتر وحیدیان کار وی را تکامل بخشیدند

آنچه ما امروز در کتاب های درسی متأخر می بینیم، در حقیقت ادامه روش دقیق و علمی ابوالحسن نجفی است

☆ - اختیارات شاعری بر دو گونه است

○ ۱ - اختیارات زبانی (لفظی)

○ ۲ - اختیارات وزنی

*

adabiate10 @

*

○ - اختیارات زبانی (لفظی)

☆ - اختیاراتی که شاعر با نحوه بیان و شیوه تلفظ خود اعمال می کند، اختیارات زبانی (لفظی) نامیده می شود

❖ - به بیان دیگر: اختیاراتی که شاعر از تغییر لفظ به ضرورت وزن اعمال می کند

☞ در هر زبانی، بعضی از کلمات - به تنهایی یا در جمله - دارای دو یا چند تلفظ هستند؛ همچنان که گویندگان به دلخواه یکی از آن ها را به کار می برند، شاعران نیز به ضرورت وزن می توانند یکی از آن تلفظ ها را انتخاب کنند و به کار ببرند

مانند تلفظ های " پس از " یا " پَسَز " که با انتخاب هریک نوع هجا تغییر می یابد

☞ پس از | ☞ پس از

- | -

☞ پَسَز | ☞ پ | سَز

U | -

☞ علاوه بر انتخاب نوع تلفظ، در شعر، برای تطبیق مجموعه ای از الفاظ با میزان هر وزن، صورت های مختلفی وجود دارد که در هر مورد شاعران می توانند یکی از آن صورت ها را برگزینند

برای مثال:

○ - گاه هجای کوتاه پایان کلمه (مصوت کوتاه پایان کلمه) خود به اندازه هجای کوتاه (مصوت کوتاه) امتداد دارد و شاعر تغییری در آن ایجاد نمی کند ولی گاه شاعر آن را به اندازه هجای بلند (مصوت بلند) امتداد و کشش می دهد و یا بر عکس گاهی هجای بلند (مصوت بلندی) را کوتاهتر و به اندازه (امتداد و کشش) یک مصوت کوتاه تلفظ می کند بنابراین در تطبیق هجای کوتاه یا بلند صورت های گوناگون پیش می آید مانند تلفظ " همه " که می تواند به صورت های زیر تلفظ و تقطیع شود

☞ ه | م

U | U

☞ ه | م

U | -

☆ - در همه (- | ل شاعر مصوت کوتاه - در هجای دوم = پایانی را بلند تر و به اندازه (امتداد و کشش) یک مصوت بلند تلفظ می کند تا برابر با یک مصوت بلند باشد

☆ - یا تلفظ " قی " در " ساقی " که می تواند به صورت های زیر تلفظ شود

☞ سا | قی | ی

U | - | -

ساقی | ی

U | U | -

☆ - در ساقی (U|U|U) شاعر مصوت بلند / ی / در هجای "قی" را کوتاهتر و به اندازه (امتداد و کشش) یک مصوت کوتاه تلفظ می کند تا برابر با یک مصوت کوتاه باشد

○ - عروضیان به این گونه دخل و تصرف های اندک اختیارات زبانی می گویند

○ - اختیارات زبانی به دو شکل زیر اعمال می شود

○ ۱ - امکان حذف همزه

○ ۲ - تغییر کمیت مصوت ها

*

@adabiate10

*

ساقی چرا کلماتی مانند "بیا"، "پیاز"، "خیار"، "سیاست" و ... اختیار شاعری محسوب نمی شود؟

*

@adabiate10

*

○ - اختیارات زبانی

○ ۱ - امکان حذف همزه

☆ - در زبان فارسی بعضی از کلمات - و نیز هنگام تقطیع، بعضی از هجاها - با همزه آغاز می شوند، اگر پیش از همزه آغاز کلمه یا هجا حرف صامتی قرار گیرد و همزه بین یک صامت و یک مصوت واقع شود و به تلفظ در نیاید، شاعر می تواند آن همزه را حذف کند، که در این صورت به آن "حذف همزه" می گویند

﴿ برای مثال همزه "افتاد" اگر بعد از صامتی مانند "ر" قرار بگیرد چون همزه بین صامت "ر" و مصوت "ا" قرار می گیرد شاعر می تواند این همزه را حذف نماید و برای مثال "برُافتاد" را "بَرُافتاد" تلفظ نماید که در این صورت تقطیع هجایی آن چنین می شود

﴿ برُافتاد ﴿ بر | اُف | تاد
U - | - | -

﴿ بَرُافتاد ﴿ ب | رُف | تاد
U - | - | U

● ﴿ در بیت زیر همزه "اعضای" در هجای پنجم مصراع اول حذف شده است و "آدم اعضای" به صورت "آدمعضای" تلفظ می شود تا هماهنگی و همگونی هجایی در دو مصراع ایجاد شود

بنی آدم اعضای یکدیگرند

که در آفرینش ز یک گوهرند

بَنی آ | دَمَع ضا | یِ یکِ دی | گَ رَند

U | ---U | ---U | ---U-

تَن تَن | تَن تَن | تَن تَن | تَن تَن

فعولن | فعولن | فعولن | فعل

کِ دَر آ | فَری نِش | زِ یکِ گُوه رَند

U | ---U | ---U | ---U -

تَن تَن | تَن تَن | تَن تَن | تَن تَن

فعولن | فعولن | فعولن | فعل

● ﴿ در بیت زیر همزه "ای" در "ای دل" در هر دو مصراع حذف می شود

مرا پرسى که چونى ؟ چونم اى دل

جگر پر درد و دل پر خونم اى دل

○ - در این کاربرد وقتی همزه از اول کلمه یا هجایی حذف می شود، آخرین صامت از هجای قبل جدا شده و جانشین همزه حذف شده در هجای بعد می گردد تا آن هجا با صامت شروع شود

مانند:

پس از پ | سز

در این | د | رین

● - حذف همزه در خطّ عروضی نمود پیدا می کند

*

@adabiate10

*

خطّ عروضی "شمع آجین" با حذف همزه و بدون حذف همزه چگونه است؟

*

@adabiate10

*

همزه و عین "ع" در واج شناسی یک واج محسوب می شوند، هنگام تقطیع در "در آدم" امکان حذف همزه وجود دارد، آیا در "در عالم" نیز امکان حذف "ع" وجود دارد؟

*

@adabiate10

*

در بیت زیر چند حذف همزه صورت گرفته است؟

فتنه ام بر زلف و بالای تو ای بدر منیر

قامت است آن یا قیامت ، عنبر است آن یا عبیر

*

@adabiate10

*

○ تغییر کمیّت مصوت ها

☆ - کمیّت در این ترکیب به معنی اندازه و مقدار است و مقصود از تغییر کمیّت مصوت ها ، کم یا زیاد نمودن اندازه و مقدار کشش و امتداد مصوت ها است ؛ چون هر کدام از مصوت های کوتاه و بلند از نظر کشش آوایی اندازه خاصی دارند و تقریباً مصوت های بلند دو برابر مصوت های کوتاه امتداد دارند پس هرگاه مصوت های کوتاه " - ، - ، - ، - " امتداد یابند تا به حد مصوت های بلند برسند یا بر عکس ، مصوت های بلند به اندازه مصوت های کوتاه امتداد یابند - کمتر از حد معمول کشش یابند - تغییر کمیّت مصوت نامیده می شود

☆ - شاعران در موارد خاصی مختار هستند که به ضرورت وزن شعر ، مصوت کوتاه را بلند و یا مصوت بلند را کوتاه تلفظ نمایند مانند :

﴿ همه ه | م ﴾

U | U

﴿ شاعر اجازه دارد مصوت کوتاه " - " در هجای پایانی کلمه " همه " را امتداد دهد تا به حد یک مصوت بلند برسد و هجای کوتاه " م " را بلند محسوب کند

﴿ ه | م ﴾ (با امتداد مصوت " - ")

U | -

و یا در " ساقی " (﴿ ساقی ی ﴾) شاعر اجازه دارد مصوت بلند " ی " در " قی " را به اندازه یک مصوت کوتاه امتداد دهد تا هجای بلند " قی " کوتاه محسوب شود

﴿ سا | قی | ی ﴾

U | U | -

(با کوتاه تلفظ کردن " ی " در پایان هجای | قی |)

○ - تغییر کمیّت مصوت ها به دو شکل است

○ ۱ - بلند تلفظ کردن مصوت های کوتاه

○ ۲ - کوتاه تلفظ کردن مصوت های بلند

*

@adabiate10

*

○ - تغییر کمیت مصوت ها

○ ۱ - بلند تلفظ کردن مصوت های کوتاه

☆ - گاهی شاعر بنا بر ضرورت وزن، مصوت کوتاه پایان کلمه - تک هجایی یا چند هجایی - کسره اضافه و " و " عطف و ربط را بلند تر از حد معمول تلفظ می کند یعنی کشش و امتداد می دهد تا به اندازه " کشش و امتداد " مصوت بلند برسد تا بتواند یک هجای کوتاه را هجای بلند به حساب بیاورد به این کاربرد و اختیار بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه گفته می شود مانند :

﴿ امتداد و کشش دادن مصوت " - " در پایان کلمه " بنفشه " در هجای | ش |

ب | نَف | شِ (با امتداد مصوت " - ")

U | - | -

﴿ امتداد و کشش دادن مصوت کلمات " تو " ، " که " و " نه " برای همسانی و هماهنگی با هجای بلند مقابل خود زمانی که هماهنگی بین دو هجای مقابل هم نباشد و اختلاف نوع هجا وجود داشته باشد مانند زمانی که برای مثال " تو " در برابر هجای بلندی مانند " با " باشد

*

@adabiate10

*

○ ۱ - بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

۱ - ﴿ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمه

۲ - ﴿ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمات " تو " ، " نه " و ... (کلمات تک هجایی مستقل)

۳ - ﴿ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه واو عطف و ربط (کلمات تک هجایی مستقل)

۴- ﴿﴾ بلند تلفظ کردن کسره اضافه

- ۱- ﴿﴾ شاعر در بیت زیر علاوه بر حذف همزه، در هجای دوم مصراع مصراع اول، مصوت کوتاه پایان کلمه همه " - در هجای ام | را بلند تلفظ کرده است تا با بلند محسوب شدن هجا، چهار بار مفاعیلین در بیت همسان تکرار گردد

همه کارم ز خود کامی به بد نامی کشید آخر

نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفل ها

- ۲- ﴿﴾ در بیت زیر شاعر مصوت " - " در واژه " تو " و مصوت کوتاه " - " در پایان واژه " شانه " را به ضرورت وزن شعر بلند (کشیده، با امتداد) تلفظ کرده است تا ناهموازی در آهنگ و وزن شعر پدیدار نگردد

تو کجایی | تا شوم من | چاکرت

چارقت دو ازم کنم شا | نه سرت

فاعلاتن | فاعلاتن | فاعلن

- ۲- ﴿﴾ در بیت زیر شاعر علاوه بر حذف همزه مصوت واژه " نه " اول مصراع را بلند و کشیده تلفظ نموده است

نه سبو پیدا در این حالت نه آب

خوش بین و الله اعلم بالصواب

فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلن

- ۳- ﴿﴾ در بیت زیر شاعر علاوه بر همزه، در هجای ششم مصراع دوم برای همسانی و رسیدن به آهنگ و وزن مناسب بیت به ضرورت " و " ربط را به صورت کشیده (با امتداد و کشش بیشتر) تلفظ کرده است تا هجای بلند به شما آید

به صد جان ارزد آن رغبت که جانان

نخواهم گوید و خواهد به صد جان

بِ صَدِّ جَانِ أَرِّ زَ دَانِ رِغْبَتِ | كِ جَانَانِ

نَ خَا هَمِّ گُو | یِ دُ خَا هَدِّ | بِ صَدِّ جَانِ

مفاعیلن | مفاعیلن | مفاعلی = فعولن

● ۴- در بیت زیر شاعر مصوت (کسره اضافه) پایان واژه "نسیم" را بلند تر تلفظ کرده است تا با هجای معادلش در مصراع دوم همسان گردد

نسیم صبح را گفتم که با او جانبی داری

کز آن جانب که او باشد صبا عنبر فشان آید

نَ سِی مِ صُبِّاحِ را گفتمَ اکِ با او جانِ بی داری

کَ زانِ جانِبِ اکِ او باشد اصْ با عَن بَرافِ شان آید

مفاعیلن | مفاعیلن | مفاعیلن | مفاعیلن

*

@adabiate10

*

تلفظ و تقطیع "کار" به صورت هجای کشیده (-) "او" "کار" به صورت دو هجای بلند و کوتاه (-) (لچه تفاوتی در تقطیع شعر دارد ؟

*

@adabiate10

*

○ - تغییر کمیّت مصوت ها

○ ۲ - کوتاه تلفظ کردن مصوت های بلند

☆ - هرگاه پس از کلمات مختوم به مصوت های بلند "ی" و "و" و "مصوتی بیاید، شاعر اختیار دارد مصوت های بلند "ی" یا "و" را کوتاه تلفظ کند تا کوتاه به حساب آید مانند :

آهویی آ | هو | یی | | |

آهویی آ | هو | یی | | | U

ابرویت اب | رو | یت | | |

ابرویت اب | رو | یت | | | U

زانو آن دم زن که تعلیمت کنند

وز چنین زانو زدن بیمت کنند

زانو آن دم | زن که تع | لی ام | ت کنند

وز چ | نین زانو ز | دن بی | ام | ت کنند

فاعلاتن | فاعلاتن | فاعلن

● در شعر فارسی اگر کلمه مختوم به مصوت بلند "ی" و "و" و "ق" قبل از مصوتی قرار گیرد بین آن دو، صامت "ی" یا صامت "ا" (همزه) میانجی می شود مانند:

آهویی آهوی + ی + ی (مصوت نکره)

روزی آن روزی + ا + ان

☆ اگر صامت میانجی همزه "ا" باشد، اغلب به "ی" بدل می شود مانند:

روزی آن روزیان

بازی آمد بازیامد

☆ - صامت همزه در آن و آمد با مصوت "ا" در هم ادغام شده اند و صامت "ی" در "روزیان" و "بازیامد" نوشته نمی شود ولی خوانده می شود

☆ - اگر این همزه در تلفظ به صامت "ی" بدل نشود، مصوت بلند قبل از آن کوتاه نمی شود مانند:

می آیم می | آ | یم | - | - | -

بی ادب بی | آ | دب | - | - | U

● - مصوت بلند " و " در کلمات تک هجایی مانند: مو، رو، جو، بو و ... هیچ گاه کوتاه نمی شوند

☆ - استثنا ( ) کلمه " سو " اگر چه تک هجایی است ولی در حال اضافه ممکن است طبق اختیار شاعری کوتاه شود مانند:

سوی چاره گشتم ز بیچارگی

ندادم بدو سر به یکبارگی

فعولن ، فعولن ، فعولن ، فعل

● - اگر مصوت بلند " ی + مصوت " در میان کلمه بسیط یا کلمه با پسوند یا پیشوند یا ضمیر متصل باشد، مصوت " ی " همیشه کوتاه تلفظ می شود مانند:

( ) زیاد ( ) زی | یاد ( ) U | - U

( ) یا ( ) بی | یا ( ) U | - U

☆ - در این مورد نیازی نیست مصوت بلند " ی " را بدل به " - " نمود و تنها کافی است امتداد و کشش را کمتر نمود

*

@adabiate10

*

( ) کلمه " آرزو " در کدام یک از مصراع های زیر مطابق " کوتاه تلفظ کردن مصوتهای بلند است ؟

الف - در چنان روز مرا آرزویی خواهد بود

ب - آرزویی که همی داردم اکنون پژمان

*

@adabiate10

*

☞ با توجه به اختیارات زبانی و توضیحات مربوط به آن تقطیع " سوی من " به چند شکل زیر درست است ؟

الف : -- U

ب : ---

ج : -- UU

د : -- U

*

@adabiate10

○ — چند اختیار زبانی در بیت زیر وجود دارد ؟

بباید هوس کردن از سر به در

که دور هوس بازی آمد به سر

@adabiate10

○ — در بیت زیر از کدام اختیارات زبانی استفاده شده است ؟

چو تو خود کنی اختر خویش را بد

مدار از فلک چشم ، نیک اخترى را

adabiate10 @

○ — اختیارات زبانی را در بیت زیر مشخص کنید

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را

به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

adabiate10 @

● — چکیده

○ — اختیارات شاعری (اختیارات عروضی)

● ۱ - اختیارات زبانی (لفظی)

○ ۲ - اختیارات وزنی (درس هشتم)

● ۱ - اختیارات زبانی (لفظی):

□ الف - حذف همزه

□ ب - تغییر کمیت مصوت ها:

○ ۱ - بلند تلفظ کردن مصوت های کوتاه

○ ۲ - کوتاه تلفظ کردن مصوت های بلند

☆ - اختیارات وزنی (۳) درس هشتم

۱ - بلند بودن هجای پایان مصراع

۲ - آوردن فاعلاتن به جای فعلاتن

۳ - ابدال

۴ - قلب

@adabiate10

*

■ خود ارزیابی درس پنجم علوم و فنون (۳) صفحه (۳) ۵۴

(۳) سوال ۱ - مصوت بلند "ی" در چه صورت همیشه کوتاه است و مصوت بلند "و" در چه صورت همیشه بلند؟

○ - هرگاه مصوت بلند "ی" در میان کلمات بسیط (ساده) یا میان پیشوند و کلمه یا میان کلمه با پسوند یا میان کلمه با ضمیر متصل قرار گیرد همیشه کوتاه تلفظ می شود مانند :

قیامت ، بیا ، روحانیون ، بازیت و ...

○ - مصوت بلند "و" در کلمات تک هجایی مانند : بو ، گو ، جو و ... همیشه بلند است

● - مصوت بلند "و" در کلمه تک هجایی "سو" در حالت اضافه می تواند کوتاه تلفظ شود

*

@adabiate10

*

سوال ۲- تقطیع مثال های زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده است با کدام اختیار شاعری مطابقت دارد؟

- جادویی ( ) : ( ) تغییر کمیت مصوت ها ( ) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند
- ساقی ما ( ) : ( ) تغییر کمیت مصوت ها ( ) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند
- آهوی دشت ( ) : ( ) ( )
- الف: تغییر کمیت مصوت ها ( ) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند (در هجای | هو |)
- ب: تغییر کمیت مصوت ها ( ) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (در هجای | ی |)
- درخت دوستی ( ) : ( ) تغییر کمیت مصوت ها ( ) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه
- سوی من ( ) : ( ) تغییر کمیت مصوت ها ( ) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند
- بهانه ( ) : ( ) تغییر کمیت مصوت ها ( ) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه
- توگفتی ( ) : ( ) تغییر کمیت مصوت ها ( ) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه
- شب و روز ( ) : ( ) تغییر کمیت مصوت ها ( ) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

*

adabiate10 @

*

سوال ۳- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، هجاهای دو مصراع بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید شاعر از کدام اختیار زبانی بهره برده است؟

۳۰- الف:

گفت ای پسر این نه جای بازی است

بشتاب که جای چاره سازی است

گُف اِتی اِب اِس اَرین اِن اِجا اِی اِبا اِزیست

U | - | U | - | U | U | - | - | - | -

بِش اِتا اِب اِک اِجا اِی اِچار اِسا اِزیست

○ - اختیارات شاعری :

۱- در هجای دوم مصراع اول ، هجای اِتی | اِی | اختیارات زبانی ﴿ حذف همزه

۲- در هجای پنجم مصراع اول ، هجای اَرین | اِی | اختیارات زبانی ﴿ حذف همزه

۳- در هجای پایانی مصراع اول و دوم ﴿ اختیارات وزنی ﴿ بلند بودن هجای پایان مصراع

☆ - وزن بیت :

مستفعلٌ ، فاعلاتٌ ، فع لن

(مفعولٌ ، مفاعِلن ، فعولن)

☆ - بحر : هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف

*

@adabiate10

*

○ ۳- ب :

فریاد که در رهگذر آدم خاکی

بس دانه فشاندند و بسی دام تنیدند

فَر اِیا اِدا اِک اِدر اِره اِگ اِذ اِرا اِاد اِم اِخا اِکی

بَس اِدا اِن اِف اِشان اِذ ن اِذ اِب اِسی اِدا اِم اِتا اِنی اِذ ند

(مفعولٌ ، مفاعیلٌ ، مفاعیلٌ ، مفاعیلٌ = فاعلن)

☆ - بحر : هزج مثنیٰ مخرب مکفوف محذوف

○ - اختیارات شاعری :

۱- در هجای هشتم مصراع دوم ، هجای | گمی | اختیارات زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند

۲- در هجای نهم مصراع دوم ، هجای | ی | اختیارات زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

۳- در هجای سیزدهم مصراع دوم ، هجای | م | اختیارات زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

۴- در هجای پایانی مصراع اول و دوم ﴿﴾ اختیارات وزنی ﴿﴾ بلند بودن هجای پایان مصراع

*

@adabiate10

*

○ ۳- ت :

بر همه اهل جهان سید و سرور علی است

در ره دین خدا هادی و رهبر علی است

بَرَه مَ آه اِلِجَ هانِ اَسَی یِ دُ سَراوَرَع لَیست

دَر رَه دَی اِنِ خُ دا اِها دَی یُ رَه اِبَرَع لَیست

U - | - UU - | - U - | - UU - -

☆ - وزن بیت :

مفتعلن ، فاعلن // مفتعلن ، فاعلن

☆ - بحر : منسرح مثنیٰ مطوی مکشوف

○ - این وزن همسان دولختی (دوری) است

○ - بیت "ذو بحرین" یا "مُتَلَوْن" یا "مَلَوْن" است

○ - اختیارات شاعری:

۱- در هجای پنجم مصراع اول، هجای | ل | اختیاری زبانی (تغییر کمیت مشوت ها) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

۲- در هجای پنجم مصراع دوم، هجای | ن | اختیاری زبانی (تغییر کمیت مصوت ها) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

۳- در هجای نهم مصراع دوم، هجای | دی | اختیاری زبانی (تغییر کمیت مصوت ها) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند

۴- در هجای پایانی مصراع اول و دوم (اختیار وزنی) بلند بودن هجای پایان مصراع

*

@adabiate10

#شعر_وزن_مَلَوْن

○ - ذو بحرین

☆ - ذو بحرین که آن را "ذو وزنین"، "مَلَوْن"، "مُتَلَوْن" و "چند وزنی" نیز می گویند، شعری است که آن را به دو وزن یا بیشتر بتوان خواند مانند:

غارَت جان گرمی رفتار او

آفت دل نرمی گفتار او

که می تواند به دو صورت زیر تقطیع شود:

○ ۱- مفتعلن، مفتعلن، فاعلن

○ ۲- فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلن

● - ذو بحرین در اوزانی رخ می دهد که تعداد هجاهای آن ها مساوی و اختلاف آن ها در کوتاه و بلند بودن هجاهای بخصوص باشد

● - ذو بحرین با استفاده از اختیارات زبانی - حذف همزه و تغییر کمیت مصوت ها - حاصل می شود

● - صاحب حدائق السحر بیتی از " ابو سعد احمد ابن محمد مشوری سمرقندی - از شعرای عهد سلطان محمود غزنوی (۳۸۷ - ۴۲۱) - را تا سی و اند وزن قابل خواندن دانسته است

● - ذو بحرین بیشتر در این وزن ها رخ می دهد :

Ⓐ ۱ - مفتعلن ، مفتعلن ، فاعلن

Ⓑ با فاعلاتن ، فاعلاتن ، فاعلن

Ⓒ ۲ - مفاعیلن (چهار بار) با فاعلاتن (چهار بار)

Ⓓ ۳ - فاعلاتن (چهار بار) با مفتعلن (چهار بار)

Ⓔ ۴ - مفعول ، مفاعیلن (دو بار) با مفتعلن (چهار بار)

Ⓕ ۵ - و ...

○ ای بت سنگین دل سیمین قفا

ای لب تو رحمت و غمزه بلا

Ⓐ ۱ - مفتعلن ، مفتعلن ، فاعلن

بحر سریع مسدس مطوی مکشوف

Ⓑ ۲ - فاعلاتن ، فاعلاتن ، فاعلن

بحر رمل مسدس محذوف

○ لب تو حامی لولو ، خط تو مرکز لاله

شب تو حامل کوکب ، مه تو با خط هاله

Ⓐ ۱ - فاعلاتن ، فاعلاتن ، فاعلاتن ، فاعلاتن

بحر رمل مثنیٰ مخبون

﴿۲﴾ - مفاعیلن ، فعلا تین ، مفاعیلن ، فعلا تین

بحر مجتث مثنیٰ مخبون

﴿۳﴾ - مفاعیلین ، مفاعیلین ، مفاعیلین ، مفاعیلین

بحر هزج مثنیٰ سالم

○ نرگس جادوی تو آهوی چین

نافه آهوی تو خال جبین

﴿۱﴾ - مفععلن ، مفععلن ، فاعلن

بحر سریع مسدس مطوی مکشوف

﴿۲﴾ - فاعلا تین ، فاعلا تین ، فاعلن

بحر رمل مسدس محذوف

﴿۳﴾ - فاعلا تین ، فعلا تین ، فعلا تین

بحر رمل مسدس مخبون محذوف

﴿۴﴾ - فاعلا تین ، مفاعیلن ، فعلا تین

بحر خفیف مسدس مخبون محذوف

تدوین از: #جهانگیر_عظیمی

@adabiate10

*

○ ۳-ث :

ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی

چه کنم که هست این ها گل باغ آشنایی

ز دُدی دِ اِخون فِ شانم اِزْغَ مَتْ شْ اَبِ جِ دایِی

چِ کُ نَمِ کِ اِهَس ت این ها | گُ لِ باغِ | آ شِ نایِی

U- | U-UU | --U- | U-UU--

☆ - وزن بیت :

فعلات ، فاعلاتن // فعلات ، فاعلاتن

☆ - بحر: رمل مثنی مشکول

○ - اختیارات شاعری :

۱- در هجای سیزدهم مصراع اول ، هجای | ب | اختیار زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

*

adabiate10 @

*

○ ۳-ج :

تفرج کنان در هوا و هوس

گذشتیم بر خاک بسیار کس

تَ اِ فَر اُ رُ جِ اِ کُ اِنانِ دَر اِ هِ اِ و اِ | و اِ هِ اِ اُ وِ سِ

U | - | - | U | - | - | U | - | - | U | -

گُ اذْشِ اِ تِ اِ مِ اِ بَرِ اِ خَا اِ كِ اِ بَسِ اِ يَا اِ رِ اِ كَسِ

☆ - وزن بیت :

فعولن ، فعولن ، فعولن ، فعل

☆ - بحر : متقارب مثنی محذوف

○ - اختیارات شاعری :

۱- در هجای نهم مصراع اول ، هجای او | و | اختیار زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

*

@adabiate10

*

○ ۳- ج :

من نمی گویم زیان کن یا به فکر سود باش

ای ز فرصت بی خبر در هرچه هستی زود باش

مَنْ نِ مِیْ گَوِایْمِ زِیْ یانِ کُنِ اِ یَا بِ فِکْرِ اِ سَوْدِ باش

ای ز فُرْصَتِ اِ بیْ خَ بَرِ دَرِ اِ هَرْچِ هَسْتِ اِ زَوْدِ باش

U - | - - U - | - - U - | - - U - -

فاعلاتن | فاعلاتن | فاعلاتن | فاعلن

☆ - بحر : رمل مثنی محذوف

○ - اختیارات شاعری :

۱- در هجای دوازدهم مصراع اول، هجای |ر| |اختیار زبانی| |تغییر کمیّت مصوت ها| |بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

○ - مصوت بلند "ی" در زبان، کوتاه تلفظ می شود

۲- در هجای پایانی مصراع اول و دوم |اختیار وزنی| |بلند بودن هجای پایان مصراع

@adabiate10

○ ۳- ح:

بی چارگی ورا چو دیدند

در چاره گری زبان کشیدند

بی |چا| ر |گی| ای |و| را |چ| دی |دند

U | - | U | - | U | U | - | - | - | -

دَر | چا | ر | گِ | اری | ز | بان | کِ | شی | دند

☆ - وزن بیت:

مستفعلٌ، فاعلاتٌ، فع لن

(مفعولٌ، مفاعِلن، فعولن)

☆ - بحر: هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف

○ - اختیارات شاعری:

۱- در هجای چهارم مصراع اول، هجای |گی| |اختیار زبانی| |تغییر کمیّت مصوت ها| |کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند

۲- در هجای پنجم مصراع اول، هجای | ی | اختیار زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

۳- در هجای پایانی مصراع اول و دوم ﴿﴾ اختیار وزنی ﴿﴾ بلند بودن هجای پایان مصراع

*

adabiate10 @

*

○ ۳-خ:

خلد گر به پاخاری آسان بر آید

چه سازم به خاری که در دل نشیند

خَ لَدَ گر | بَ | پا خا | ری یا سان | بَ | را یَدَ

چَ سا زَمَ | بَ | خا ری | کَ | دَرِ دِلِ | نِ شِ نَدَ

U | --- U | --- U | --- U ---

فعولن | فعولن | فعولن | فعولن

☆ - بحر: متقارب مثنیٰ سالم

○ - اختیارات شاعری:

۱- در هجای هفتم مصراع اول، هجای | ری | اختیار زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند

۲- در هجای هشتم مصراع اول، هجای | یا | اختیار زبانی ﴿﴾ حذف همزه

۳- در هجای یازدهم مصراع اول، هجای | را | اختیار زبانی ﴿﴾ حذف همزه

*

adabiate10 @

*

○ ۳-د :

همه برگ بودن همی ساختی

به تدبیر رفتن نپرداختی

ه م بر ا گ ب و د ن ا ه می سا ا خ تی

U | ---U | ---U | ---U ---

ب ت د بی ا ر ر ف ت ن ا ن پ ر د ا ا خ تی

☆ - وزن بیت :

فعولن ، فعولن ، فعولن ، فعل

بحر : متقارب مثنی محذوف

○ - اختیارات شاعری :

۱- در هجای دوم مصراع اول ، هجای ام | م | اختیارات زبانی (۴) تغییر کمیت مصوت ها (۳) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

*

adabiate10 @

*

○ ۳-ذ :

آمد سوی کعبه سینه پر جوش

چون کعبه نهاد حلقه در گوش

آ | م د | سو | ی | ک ع | ب | س | ی | ن | ا | پ ر | جوش

چُن | كَع | ب | اِن | هَا | د | حَل | اِ | دَر | اِ | گُوش

U | - | U | - | U | U | - | - | - | -

☆ - وزن بیت :

مستفعلٌ ، فاعلاتٌ ، فع لن

(مفعولٌ ، مفاعِلن ، فعولن)

☆ - بحر : هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف

○ - اختیارات شاعری :

۱- در هجای سوم مصراع اول ، هجای | سو | اختیاری زبانی (تغییر کمیت مصوت ها) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند

۲- در هجای پایانی مصراع اول و دوم (اختیار وزنی) بلند بودن هجای پایان مصراع

*

adabiate10 @

*

○ ۳-ر :

سوی چاره گشتم ز بیچارگی
ندادم بدو سر به یکبارگی

سوا ی | چا | ر | اِگش | اتم | ز | اِبی | چا | ر | اِگی

U | - | - | U | - | - | U | - | - | U | -

نَ | اِدا | دم | اِ | ب | اِ | دو | اسر | اِ | ب | اِ | ک | با | ر | اِگی

فعولن | فعولن | فعولن | فعل

تَ تَن تَن | تَ تَن تَن | تَ تَن تَن | تَ تَن

☆ - بحر: متقارب مثنیٰ محذوف

○ - اختیارات شاعری:

۱- در هجای اول مصراع اول، هجای | سو | اختیار زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند

۲- در هجای دوم مصراع اول، هجای | ی | اختیار زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

*

@adabiate10

*

○ - ۳- ز:

نکوهش مکن چرخ نیلوفری را

برون کن ز سر باد و خیره سری را

نِ کُو هِش اَم کُن چَر اِخِ نِ لُو اَفَری را

بُ رُو نِ کُن اِزِ سَرِ بَا اِدُ خِی رِ اَسَری را

U | - - U | - - U | - - U - -

فعولن | فعولن | فعولن | فعولن

تَ تَن تَن | تَ تَن تَن | تَ تَن تَن | تَ تَن تَن

☆ - بحر: متقارب مثنیٰ سالم

○ - اختیارات شاعری:

۱- در هجای نهم مصراع دوم، هجای | اِ رِ | اختیار زبانی ﴿﴾ تغییر کمیت مصوت ها ﴿﴾ بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

****

#علوم_و_فنون_ادبی_۳

#اختیارات_شاعری

#درس_پنجم

#گروه دبیران ادبیات کشور

تهیه و تدوین: جهانگیر عظیمی

مردادماه ۱۳۹۷ @adabiate10

@adabiate10

گروه دبیران ادبیات کشور

